

K e e l e n õ u a n n e

- - - - -

Sõnamoodustusabi

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Omadussõnatuletus

- Kuidas on omadussõna sõnast *logistika*? Aga sõnast *empaatia*?

Omadussõnamoodustuse teemal on sagedamini küsitud seda, kuidas muuta tuletusliite abil sõna liiki, näiteks kuidas saada nimisõnast *initsiatiiv* omadussõna: *initsiatiiv* + *-kas* > *initsiatiivikas*.

Probleemiks on olnud eeskätt *ia-* ja *ika-*liitelised võõrsõnad, mis omadussõnaliite ees lühenevad¹ kas 1) lõppvokaali võrra: *empaatia* > *empaatiline* (mitte *empaatialine*), *paranoia* > *paranoiline* (mitte *paranoialine*), *ikonograafia* > *ikonograafiline* (mitte *ikonograafialine*), *kriminoloogia* > *kriminoloogiline* (mitte *kriminoloogialine*); või 2) lõppsilbi võrra: *logistika* > *logistiline* (mitte *logistikaline*). Liide säilib, kui eri sõnu on vaja tähenduslikult lahus hoida, vrd nt *füüsiline* ja *füüsikaline*, *akadeemiline* ja *üleakadeemialine*.

Omadussõna liite-eelne tüvi võib tuletusaluseks olevast nimisõnast erineda. See toetab seisukohta, et omadussõnaliide ei seostu mitte

---

¹ Seda saab tõlgendada ka seotud võõrtüvele liitumisena. Tüvi on vaba või seotud olenevalt sellest, kas ta võib esineda ka iseseisva üksusena (sõnana) või tuleb ette üksnes sõna osana (vt M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfologia ja sõnamoodustus. Tallinn: Eesti teaduste akadeemia eesti keele instituut, 1995, lk 408).

nimisõnaga, vaid seotud võõrtüvega: vrd *anoreksia* ja *anorektiline* (samuti nimisõna *anorektik*), *düsleksia* ja *düslektiline* (nimisõna *düslektik*), *kemotaksis* ja *kemotaktiline*, *tromboos* ja *trombootiline* (mitte *trombosiaalne*), *mükoos* ja *mükootiline*.

- **Kas kummitaoline on *kumjas*?**

jas-liide moodustab nimisõnale liitudes sarnasust väljendava tuletise, mida sobib kasutada vastava liitomadussõna (põhisõnaks *taoline*, *sarnane*) sünonüümina. Näiteks *pesataoline* = *pesajas*, *kruvitaoline* = *kruvijas*, *kummitaoline* = *kumjas*, *kärjetaoline* = *kärgjas*, *labüriinditaoline* = *labürintjas*, *rubiinisarnane* = *rubiinjjas*.

NB! Ühesilbiliste ülipika kaashäälikuga lõppevate sõnade puhul tuleb arvestada kaashäälikuühendi õigekirjutust, st *jas*-liite seostumisel alustüvi lüheneb: *kamm* + *-jas* > *kamjas*, *rull* > *ruljas*, *tünn* > *tünjas*, *uss* > *usjas*.

- **Kas juuksed on *siidised* või *siidsed*?**

Siin on tegu juhtumiga, kus ühest ja samast tüvest on moodustatud kaks eri sisuga tuletist. Omastavale (*siidi*-) liitunud *ne*-liide annab tuletise *siidine*, mis tähendab 'siidi sisaldav; siidpehme'. Nimetava käände vormi (*siid*-) põhjal saadud *siidne* tähendus on 'siidist tehtud'. Juuksed on *siidised*. Samamoodi erinevad näiteks *muldne* 'mullast tehtud või koosnev; muldvana' ja *mullane* 'mullaga kaetud või koos'.

- **Kas *varane* või *varajane* sekkumine?**

Õiged on mõlemad: ühel juhul on mäarsõnaga liitunud liide *-ne*, teisel juhul selle pikem variant *-jane*. Tähenduselt on *varane* ja *varajane* sünonüümid, näiteks *varajane* sekkumine, *varajane* kevad, *varajane* kartul, *varajasel* tunnil ning *varane* äratus, *varased* sordid, *varases* lapsepõlves. *Hilise* vastandina esitab õigekeelsussõnaraamat küll vaid *varajase*.

- **Kas õige on *portabiilne* või *portatiivne*?**

Siin on küsimus alustüve keelsuses. Inglisemõjulise sõna *portabiilne* (vrd ingl *portable*) asemel tuleks eesti keeles kasutada juba käibivat, prantsuse sõnast *portatif* lähtuvat omadussõna *portatiivne*. Muidugi sobib ka omasõna *kaasaskantav* (lühemalt *kantav*). Vastavad nimisõnad on *portatiivsus* (mitte *portabiilsus*, vrd inglise *portability*) ja *kantavus*.

• **Kas mõõtühikust lähtuv omadussõna on *ne-* või *line-*liiteline?**

Mõõtühikutest tuletatud omadussõnad on valdavalt *ne-*liitelised. Näiteks *viiegrammine* (= viie grammi raskune) pakike, *kolmeliitrine nõu* (= kolm liitrit mahutav, vrd nimisõna: võttis kaasa *kolmeliitrise* ~ *kolmeliitrilise*), *meetrine*² (= meetripikkune) vai, *kümnesendine münt* (vrd nimisõna: pillas maha *kümnesendise* ~ *kümnesendilise*), *sajakroonine summa* (vrd nimisõna: võttis taskust *sajakroonise* ~ *sajakroonilise*), *30-kraadine palavus*, *180-kraadine pööre*, *kuuekümnepäevane lamp*, *1,3-megapiksiline pilt*.

Mõne mõõtühiku puhul käibib *ne-*tuletise kõrval tähenduselt erinev *line-*tuletis: *liitriiline* (= liitri viisi) doseerimine, *tonniline* mõõtesüsteem, *kraadiline* jaotus (parem küll liitsõna *kraadijaotus*).

Ajühikute põhjal saadud tuletised on samuti *ne-*liitelised, nt *viiepäevane* töönael, *nädalane* (= nädalapikkune) äraolek, *aastane* (= aastavanune) laps. Erandiks on *sekund*, *minut*, *tund* ja *kuu*, kus sama sisu väljendab nii *ne-* kui ka *line-*omadussõna: *mõnesekundine* ~ *mõnesekundiline* hilinemine, *viie minutine* ~ *viie minutiline* paus, *kahetunnine* ~ *kahetunniline* loeng.

Sõnast *kuu* on rööpselt moodustatud kaks samatähenduslikku tuletist – pika täishäälikuga *kuune* ja diftongiga *kuine*. Mõlemat sobib kasutada tähenduses ‘kuuvanune’ ja ‘kuupikkune’. *line-*liiteline tuletis *kuuline* on õige üksnes kuupikkust tähistama. Näiteks kutsikas on *kolmekuune* või *kolmekuine*, kuid mitte *kolmekuuline*. Küll saab leping olla *kolmekuune*, *kolmekuine* või *kolmekuuline*.

• **Kas palgatõus on *kümneprotsendine* või *kümneprotsendiline*?**

Tähenduses ‘mingit arvu protsente moodustav või sisaldav’ on *protsendiline* sünonüümne sõnaga *protsendine*. Seega *kümneprotsendiline* ~ *kümneprotsendine* palgatõus; viie ja poole *protsendiline* ~ viie ja poole *protsendine* lahus. Tähenduses ‘protsentides väljendatud’ on *protsendiline* sünonüümne sõnaga *protsentuaalne*: vastajate *protsendiline* ~ *protsentuaalne* jaotumine.

² Iseseisva sõnana käibiv *meetriline* on kasutusel muusika- ja kirjandusterminina tähenduses ‘meetrikasse või meetrumisse puutuv’. Üksnes liitsõnus esinev *-meetriline* lähtub 1) *meetria*-liitsõnast, nt *geomeetiline* < *geomeetria*, või 2) *meeter*-liitsõnast, mis märgib mõõteriista, nt *baromeetiline* < *baromeeter*, või värsimõõtu: *heksameetiline* < *heksameeter*.

- Kas ringhäälingumaja *arhitektuurne* või *arhitektuuriline* lahendus?

Mõlemad omadussõnad lähtuvad samast alussõnast, ent erinevad mõnevõrra tähenduselt: *arhitektuurne* on 'arhitektuuri nõuetele vastav, arhitektooniline' ja *arhitektuuriline* 'arhitektuurisse puutuv, arhitektuuri-'. Sellise paari moodustavad ka näiteks *struktuurne* 'kindla struktuuriga' ja *struktuuriline* 'struktuurisse puutuv, struktuuri-'.

Omadussõna ja nimisõna ühendi asemel on mõnikord parem liitnimisõna, nii ka siin: ringhäälingumaja *arhitektuurilahendus* (mitte *arhitektuurne* ega *arhitektuuriline* lahendus), *arhitektuurimälestiste* (mitte *arhitektuuriliste* mälestiste) kaitse, *struktuuriüksus* (mitte *struktuuriline* üksus).

- Kas *multikulturaalne*, *multikultuurne* või *multikultuuriline* ühiskond?

Liitsõna *multikulturaalne* on eesti keelde siginenud inglise *multicultural*'i mõjul. Kuna eesti keeles on juba käibel kaks *kultuur*-tüvelist omadussõna, tasub hinnata nende sobivust. Sõna *kultuuriline* tähendab 'kultuuri alale kuuluv, kultuuri-' ja *kultuurne* 'kõrgel kultuuritasemel olev, kultuurinimesele omane'. Tähenduse põhjal sobib neist kahest liitsõna järellosa *kultuuriline*. Esiosa *multi*- vasted eesti keeles on *mitme*-, *mitmekordne* ja *mitmik*-. Kõike seda arvestades on siin parim lahendus *mitmekultuuriline*. Analoogsed on *monokultuurne* ja *interkulturaalne*, mille asemel on paremad vastavalt *ühekultuuriline* ja *kultuuridevaheline*.

- Kas *traditsiooniline* või *traditsionaalne* marinaad?

Võõromadussõna moodustamisel saab lähtuda kas 1) eesti keeles käibivast võõrnimisõnast, nt *traditsioon* > *traditsiooniline*, *funktsioon* > *funktsiooniline*, *institutsioon* > *institutsiooniline*, *kontseptsioon* > *kontseptsiooniline*, *moment* > *momentne*, *aroom* > *aroomikas*; või 2) rahvusvahelisest seotud võõrtüvest, nt *traditsionaal*- > *traditsionaalne*, *funktsionaal*- > *funktsionaalne*, *institutsionaal*- > *institutsionaalne*, *kontseptuaal*- > *kontseptuaalne*, *momentaan*- > *momentaanne* (mitte *momentaalne*, vrd vn *моментальный*).

Paljud rahvusvahelised omadussõnatüved kipuvad eesti keelde siginema põhiliselt inglise keele kaudu. Kui tähenduslikku vahet pole (nagu ka ülaltoodud näidete puhul), võiks eelistada eesti keelele omasemat tuletist: *traditsiooniline* marinaad. Seetõttu pole vajadust

ka uute võõrapäraste tuletiste järele: *kontekstuaalne* (vrd ingl *contextual*) → *kontekstiline*; *konstruktsionaalne* (vrd ingl *constructional*) → *konstruktsiooniline*; *kolmedimensionaalne* (vrd ingl *dimensional*) → *kolmedimensiooniline* (või omasõnaga kolmemõõtmeline); *operatsioonaalne* (vrd ingl *operational*) → *operatsiooniline*; *protseduraalne* või *protseduurne* (vrd ingl *procedural*) → *protseduuriline*; *ekstremaalne* (vrd vn *экстремальный*) → *ekstreemne* või *ekstreem-*: *ekstreemsed* tingimused või *ekstreemtingimused*.

Kui samas tähenduses on käibel mõlemad omadussõnad, sobib liitomadussõna moodustamisel võõrapärasem omadussõna liita võõrtüvega ja eestipärasem omadussõna omatüvega, vrd nt *polüfunktsionaalne* ja *mitmefunktsiooniline*.

- **Kumb on õige omadussõna, kas *elektrooniline* või *elektroonne*?** Esimesel juhul on seotud võõrtüvele liitunud *line-*, teisel juhul *ne-*liide. Mõlemad sõnad on õiged, *elektrooniline* on rohkem levinud. Neid sõnu sisaldavate nimisõnafraaside kõrval saab kasutada ka *elektron-*liitsõnu, nt *elektrooniline* ~ *elektroonne* andmebaas on *elektronandmebaas*. Tähenduselt võrdsed on ka näiteks omadussõnad *analoogiline* ja *analoogne*, *ergonoomiline* ja *ergonoomne*, *eooliline* ja *eoolne*, *sünkrooniline* ja *sünkroonne*. Lühemad sõnad on tekkinud pikemate kõrvale.

Üksnes *ne-*liitelisena on normitud *fotogeenne* (mitte *fotogeeniline*, vrd vn *фотогеничный*) ja *telegeenne* (mitte *telegeeniline*).

- **Kas õige on *üleriiklik* või *üleriigiline* kokkutulek?** Õige on *üleriigiline* 'kogu riiki hõlmav või puudutav, ülemaaline', nt *üleriigiline* kokkutulek, *üleriigiline* olümpiaad, *üleriigiline* südameprojekt, *üleriigiline* vene rahvakoorige festival. Tuletusaluseks on siin kaassõnafraas, millest *line-*omadussõna on saadud ühtaegu liitmise ja tuletamise teel: *üle* + *riigi* + *-line*. Samasugused on *üleestiline* ~ *üle-eestiline* 'kogu Eestit hõlmav või puudutav; kogu Eestile omane' (< üle Eesti), *üleeuroopaline* (< üle Euroopa), *ülevenemaaline* (< üle Venemaa).

- **Kas *prestiižikas* või *prestiižne*?** Õiged on mõlemad. Üks sõna on moodustatud *kas-*liitega: *prestiiži* + *-kas* > *prestiižikas* ja teine *ne-*liitega: *prestiiž* + *-ne* > *prestiižne*. Tuletistel on sama tähendus: lugupeetav, mõjukas, mainekas. Selliseid sünonüümseid paare on veel *efektikas* ja *efektne*, *koloriidikas* ja

-----

koloriitne. Mõnel juhul on sünonüümsus osaline, nt *perspektiivikas* ‘lootustandev, paljutõotav, tulevikuväljavaadetega’ ja *perspektiivne* ‘perspektiivis joonistatud; perspektiivikas’.

- Kas õige on *ebarentaablne* või *ebarentaablik*?

Omadussõna *rentaabel* vastand on *ebarentaabel*: Laev müüdi maha kui ebarentaabel. Osise *-aabel* näol on tegemist ainukese omadussõnade võõrsufiksiga eesti keeles.³ Teise omadussõnasufiksi liitmiseks puudub vajadus. Selliseid sõnu on veel *varaabel* (või *variantne*, kuid mitte *varaabelne*), *reliaabel* (mitte *reliaabne*), *komfortaabel* (või *komfortne*). Neist omadussõnadest saadud nimisõnad on *rentaablus* (*rentaabl/i* + *us*) ja *ebarentaablus*, *varaablus* (või *variantsus*, kuid mitte *varaabelsus*), *reliaablus*, *komfortaablus*.

---

³ Vt S. Vare, Võõrliiteid ja seotud võõrtüvesid eesti keeles. – TEA koolisõnastik. Võõrsõnad. Tallinn, 2006, lk 652.